

Nastanak

Biblijska je priča o Esteri priča o heroini koja je spasila svoj židovski narod od sigurne pogibije.¹ U Perziji, u doba vladavine kralja Ahasvera (grč. Kserksa) u 5. st. pr. Kr., kada je Židovima prijetio pokolj, mlada Židovka Estera sretnim je spletom okolnosti postala kraljica i zauzela se za njih. Tako se dogodilo da je Esterin stric Mordokaj postao kraljev vezir, a Židovi su povratili snagu i osvetili se neprijateljima. U židovskoj je povijesti ova pobjeda bila osobito značajna i u sjećanje na nju se i danas vrlo svečano slavi blagdan Purim.

O *Knjizi o Esteri* kroz mnoga stoljeća nastala su različita religiozna, povijesna, književna, filološka i etička tumačenja.² I u suvremenoj biblijskoj znanosti istraživači se razilaze u mnogim pitanjima vezanim uz *Esteru*: oko nastanka djela, datiranja, pripadnosti literarnom žanru, o povijesnoj vjerodostojnosti, etičkoj vrijednosti i odnosu knjige prema blagdanu Purima. U stručnoj, osobito recentnoj, literaturi podijeljena su mišljenja o tome treba li *Esteru* čitati kao biblijsku povijesnu knjigu ili kao fikciju, ili pak kao »povijesnu novelu« koja veliča proslavu Purima. Neki istraživači smatraju da više kasnijih historiografskih i arheoloških potvrda te postojanje svetkovine Purima u doba Makabejaca (2 Mak 15,37) i u vrije-

¹ O nastanku, sadržaju, tekstualnoj predaji usp.: John S. Wright, »Esther«; »Esther, Book of«, *The Zondervan Pictorial Encyclopedia of the Bible*, vol. II, Grand Rapids, 1975–1976, str. 374-380; Robert Hayden, »Esther, Additions to«, *The Zondervan Pictorial Encyclopedia of the Bible*, vol. II, Grand Rapids, 1975–1976, str. 375-376; Wilfrid Harrington, *Uvod u Stari Zavjet*, Zagreb, 1993, str. 428-432; Michael V. Fox, *Character and Ideology in the Book of Esther*, Grand Rapids, Michigan, Cambridge, U. K., 2001.

² Usp. brojnu literaturu o *Esteri* objavljenu u bibliografiji: Edith Lubetsky, Meir Lubetsky, (ur.). *The Book of Esther. A Classified Bibliography*, Phoenix, 2008.

me Josipa Flavija (*Povijest Židova* 9,8,13) potvrđuju historio-ografski karakter *Estere*.³ I mnoge književne i stilske osobine svjedoče da je *Estera* mogla biti povijesna knjiga, kao primjerice jednostavnost u pripovijedanju, precizno navođenje datuma i događaja i pozivanje na stare perzijske kronike. Osim toga, u *Esteri* ne postoje anakronizmi u vlastitim imenima, nego su imena podudarna vremenu u kojemu je priča nastala. Pojedini biblijski egzegeti smatraju da je u ovoj biblijskoj knjizi povijesna priča slobodno literarno obrađena,⁴ a drugi ističu da historijsku »istinu« *Estere* treba sagledati u širem kontekstu odnosa povijesti i fikcije unutar biblijskih tekstova, kao i s vrlo dobrom upućenošću u povijest židovskoga naroda.⁵

Nasuprot ovim tezama, neki bibličari ističu da su mnoge pojedinosti u knjizi nepodudarne s povijesnim okolnostima. Primjerice, naredba o istrebljenju Židova ne slaže se s onim što znamo o onodobnoj perzijskoj politici; nije naime vjerojatno da bi Ahasver dopustio da preko 70.000 njegovih podanika bude smaknuto ili da se Perzijanci tome ne bi usprotivili. Nije moguće ni da bi Mordokaj, koji je prema Est 2,6 pobjegao iz Jeruzalema za vrijeme kralja Nabukodonozora (630–561 pr. Kr.), doživio događaje opisane u knjizi.⁶ Drugi pak istraživači naglašavaju da su bitne žanrovske odrednice *Estere* srodne antičkoj komediji te da ovu biblijsku knjigu treba usporediti s grčkom književnošću onoga doba.⁷ Napokon, *Knjiga o Esteri* može se promatrati kao naracija u kojoj likovi s prepoznatli-

³ Francesco Spadafora, »Ester«, *Bibliotheca Sanctorum*, vol. V, Roma, 1964, str. 105.

⁴ Johannes Schildenberger, *Das Buch Esther*, Bonn, 1941.

⁵ Adele Berlin, »The Book of Esther and Ancient Storytelling«, »Journal of Biblical Literature«, br. 120/1, Atlanta, 2001, str. 3-14.

⁶ Usp. Francesco Spadafora, »Ester«, *Bibliotheca Sanctorum*, vol. V, str. 105; Michael D. Coogan, *A Brief Introduction to the Old Testament*, u: *The Hebrew Bible in Its Context*, New York, 2009, str. 396

⁷ Adele Berlin, »The Book of Esther and Ancient Storytelling«, »Journal of Biblical Literature«, br. 120/1, str. 18: »The comic aspects of the book are not incidental, merely to provide comic relief; they are the essence of the book. They define the genre of the book, and thus set the parameters according to which we should read it. We cannot appreciate the story fully unless we realize that is meant to be funny.«

vim psihološkim kontrastima podsjećaju na antički roman ili historijsku novelu. U takvoj fikciji bilo bi moguće da se npr. nije znalo za židovsko podrijetlo Estere, koja je često komunicirala s Mordokajem, nadaleko poznatim Židovom, kao i da je Estera kao Židovka mogla biti primljena u harem perzijskoga kralja. Neki su autori ukazivali i na sličnosti Purima s perzijskim blagdanom Nove godine, na što upućuje babilonski utjecaj u imenima, jer Mordokaj i Estera podsjećaju na babilonske bogove Marduka i Ištar, a Haman i Vašti na bogove Elamaca Humana i Vašti.⁸ Međutim, najvjerojatnije je ipak da se počeci blagdana Purima nalaze u biblijskoj *Knjizi o Esteri*.

Estera je djelo anonimnoga autora o kojemu nema sigurnih podataka. Talmud pripisuje *Knjigu o Esteri* djelovanju Velike sinagoge, Klement Aleksandrijski smatra da je autor Mordokaj, a sv. Augustin drži da je autor Ezdra. Mnogi, sudeći prema piščevoj upućenosti u perzijske običaje, misle da je autor bio suvremenik Mordokaja, čije je memoare mogao upotrijebiti; ali su se tim Mordokajevim spisima mogli koristiti i kasniji autori. Čini se da je pisac *Estere* dobro poznao perzijske običaje i zakone i osobito se trudio oko autentičnosti prikaza. Temeljito je poznao položaj Židovā u Perzijskome Carstvu, Ahasverov karakter, pa čak i topografiju Suze i kraljevske palače. Osim toga, pisac je diskurs obogatilo elementima vlastite tradicije i nastojao je raznim stilskim figurama ugoditi ukusu čitateljā.

Istraživači vrlo različito datiraju nastanak *Estere*. Većina njih smatra da je knjiga na hebrejskom jeziku nastala u ranom razdoblju grčke vladavine u Perziji, koja počinje 332. pr. Kr. Neki autori misle da je, zbog toga što se u *Esteri* ne

⁸ Francesco Spadafora, »Ester«, *Bibliotheca Sanctorum*, vol. V.; U priči o Esteri bio bi sakriven i stari mit koji je govorio »o borbi između babilonskoga boga Maraduka ... i boga Elamaca, Humana, u kojoj je pobijedio Marduk, kao što je također babilonska boginja Ištar potisnula boginju Elamaca Vašti, dok je kralj Ahasver morao biti simbol za zemlju što ju je Marduk nastojao steći: Babilon-Ašur-Medija.« usp. Walter Beltz, *Biblijska mitologija*, Zagreb, 1984, str. 245.

spominje Jeruzalem, napisana ranije, krajem vladavine Kserksa I (485–465. pr. Kr.) ili tijekom vladavine njegova sina Artakserksa I (465–425. pr. Kr.). Drugi autori pretpostavljaju, prema detaljnom opisu pojedinih perzijskih običaja (1,13; 1,19; 4,11; 8,8), zatim prema mnogim kasnijim riječima u leksiku te zbog spomena »kraljevstva Perzijanaca i Makedonaca« (16,10; 16,14) da je nastanak *Estere* mlađega datuma. Navode godine: 135. pr. Kr., 167. pr. Kr., 238. pr. Kr., ili samo početak 3. st. pr. Kr.

Sadržaj

U Suzi, glavnom gradu Perzije, kralj Ahasver pripremio je veliku proslavu trogodišnjice svoje uspješne vladavine »nad sto i dvadeset i sedam pokrajina od Indije do Etiopije«. ⁹ Bio je neugodno iznenađen, pa i ljut, kada je kraljica Vašti odbila doći na proslavu, jer se pred uzvanicima želio pohvaliti njezinom ljepotom. Na nagovor najbližih savjetnika, koji su smatrali da je kraljica Vašti uvrijedila ne samo kralja nego i cijeli narod te je dala loš primjer svim ženama u kraljevstvu, Ahasver je izdao naredbu da se kraljica Vašti više ne smije pojaviti na dvoru. Po čitavom carstvu razaslani su povjerenici u potrazi za mladim i lijepim djevojkama, među kojima će kralj izabrati novu suprugu. Najviše mu se svidjela ljepotica Estera ¹⁰ koju je postavio za kraljicu. Estera je bila mlada Židovka iz roda Benjaminova, kći Abihajla. Njezina se obitelj u vrijeme judejskoga kralja Jekonije (599. pr. Kr.) preselila iz Jeruzalema u Babilon. Nakon smrti roditelja Estera je živjela kod strica Mordokaja, koji je bio u službi u Suzi.

Kada je Estera postala kraljica, stric je pazio na nju i u oprezu joj savjetovao da ne otkriva židovsko podrijetlo. Nedugo zatim Mordokaj je kao dvorski službenik otkrio zavjeru

⁹ Svi hrvatski citati prema *Biblija*, Zagreb, 1994.

¹⁰ »Estera« je ime perzijskoga podrijetla i znači »zvijezda«. Židovsko je Esterino ime »Hadasa« (= »mirta«).

protiv kralja te su tako on i Estera pomogli kralju i prijestolju. Međutim, uskoro je Mordokaj došao u otvoreni sukob s novim kraljevim vezirnom Hamanom. Mordokaj je odbio klanjati mu se kao što su to činili drugi podanici, jer je smatrao da se jedino Bogu treba klanjati. To je toliko uvrijedilo Hamana da je nagovorio kralja da objavi naredbu o pogubljenju svih Židova u kraljevstvu. Židovi su se jako prestrašili, tugovali su i postili, a Mordokaj je nagovarao Esteru da ode do kralja i zauzme se za svoj narod. Estera se bojala nepozvana doći kralju, jer se to kažnjavalo smrtnom kaznom, ali joj Mordokaj poručuje: »Nemoj misliti da ćeš se zato što se nalaziš u kraljevoj palači spasiti jedina od svih Židova.« (Est 4,13) Konačno je Estera pristala i molila da za njezinu misiju Židovi poste tri dana i tri noći. Kada je došla u palaču, pozlilo joj je od straha te se kralj smilovao i nije ju kaznio. Ipak je uspjela pozvati kralja i Hamana na gozbu na kojoj je kralj obećao da će ispuniti svaku njezinu želju. Estera ih je pozvala k sebi i drugi dan, kada će izreći svoju molbu za pomoć Židovima.

U međuvremenu je Haman, opet izazvan Mordokajevim ponašanjem, na nagovor svoje žene Zareš, pripremio vješala za Mordokaja i otišao nagovoriti kralja da ga kazni. Ali u isto se vrijeme kralj sjetio da još nije nagradio Mordokaja za otkrivanje urote pa je naredio Hamanu da mu javno u kraljevo ime iskaže poštovanje i čast, što je Haman nevoljko i učinio. Kada su kralj i Haman stigli na kraljičinu gozbu, Estera je u riječima molitve priznala i istinu o svom židovskom podrijetlu: »Ako sam, kralju, našla milost u tvojim očima, i ako ti je s voljom, neka mi se u ime molbe pokloni život, a u ime želje moj narod! Jer smo ja i narod moj predani za zator, klanje, uništenje.« (Est 7,4) Kralj je upita tko je kriv za takav naum i Estera optuži Hamana kao neprijatelja i progonitelja Židovâ.

Došlo je do potpunoga preokreta: kralj je zaprepašten i odlučio pogubiti Hamana na već pripremljenim vješalima. A Mordokaja je postavio za svog prvog čovjeka. Dao mu je dopuštenje da u njegovo ime i s kraljevskim pečatom napiše dokument o Židovima. I Mordokaj je napisao ukaz u korist Židova, prema kojemu je »dopustio Židovima po svim gradovima da

se mogu sastajati, braniti svoj život te uništiti, ubiti i zatrti svaku vojsku narodnu ili pokrajinsku koja bi ih napala, ne štedeći ni djecu ni žene, a slobodno im je oplijeniti njihova dobra«. (Est 8,11) Židovi su bili neizmjereno sretni, ali i željni osвете i u toj su osveti, uz kraljevo odobrenje, pogubili sve protivnike u Suzi i u kraljevskim pokrajinama.

Kao sjećanje na veliku židovsku pobjedu ustanovljen je blagdan Purim, za koji je zaslužan Mordokaj: »Naložio im je da četrnaesti i petnaesti dan mjeseca Adara svake godine slave kao dane u kojima su Židovi postigli spokoj od svojih neprijatelja i kao mjesec koji je bio pretvorio u radost njihovu tugu, a u blagdan njihovo žalovanje«. (Est 9,21-22)

Tekstualna tradicija

Tekstualna predaja *Knjige o Esteri*, poput tradicije mnogih drugih starozavjetnih tekstova, vrlo je složena i umnogome specifična. Spisi *Staroga zavjeta* tradirani su ne samo na semitskim jezicima, hebrejskom, aramejskom i sirijskom, nego i na nesemitskim, grčkom i latinskom. Kako pokazuju suvremena istraživanja, ove se tekstološke predaje mogu međusobno znatno razlikovati, a često se ni tekstovi iste tradicije ne podudaraju.¹¹

Estera je originalno napisana na hebrejskom jeziku, ali su za njezinu predaju vrlo vrijedni i grčki tekstovi. Na temelju hebrejske proto-alfa verzije (1-7. glava) proširivanjem je nastala masoretska verzija (9-10. glava). Grčki prijevod u *Septuaginti* dodaje masoretskom tekstu više odlomaka koji čine taj tekst za trećinu dužim od hebrejskoga.¹² Pretpostavlja se da su grčki dodaci (adende) napisani da bi *Esteri* dali snažniji

¹¹ Shemaryahu Talmon, »The Old Testament Text«, *The Cambridge History of the Bible*, vol. I, Cambridge, 1970, str. 159-198.

¹² Michael V. Fox, *Character and Ideology in the Book of Esther*, str. 254-273. Autor razlikuje tri verzije *Estere* (»three Books of Esther«): proto-alfa tekst, masoretski tekst i verziju LXX.

religijski karakter i da su nastali vjerojatno kada i *Septuaginta*. Neki istraživači smatraju da su ti dodaci hebrejskoga ili aramejskoga podrijetla.¹³ Postoji šest *Septuagintinih* umetaka: dodatak A (prethodi masoretskom tekstu; Vg: 11,2-12,6) sadrži opis sna u kojemu Mordokaj sanja dva strašna zmaja i maleni izvor koji postaje velika rijeka; dodatak B (LXX: 3,13; Vg: 13,1-7) sadrži Ahasverovu naredbu protiv Židova; dodatak C (LXX: 4,17; Vg: 13,8-14,19) sastoji se od molitvi Mordokaja i Estere; dodatak D (LXX: 5,3; Vg: 15,1-16) opisuje Esterin dolazak pred Ahasvera; dodatak E (LXX: 8,12; Vg: 16,1-24) sadrži Ahasverov ukaz Židovima, te dodatak F (LXX iza 10,3; Vg: 10,4-11,1), koji uz bilješku grčkog prevoditelja ima pohvalu Bogu i interpretaciju Mordokajeva sna, prema kojoj su dva zmaja bili Mordokaj i Haman, a rijeka je bila Estera. Osim *Septuagintine* verzije *Estere* postoje i druge grčke verzije, Origenova, Hesihijeva, Lukijanova.

Stariji latinski prijevod *Vetus Latina (Itala)* slijedi *Septuagintinu* verziju, a *Vulgata* sadrži Jeronimov prijevod *Estere* s hebrejskoga originala (*ex hebraica veritate*), kojemu su dodani i *Septuagintini* proširci (10,4-16,24).¹⁴ Sv. Jeronim, koji je upravo latinskim prijevodom *Biblije*, tzv. *Vulgatom*, ostavio najdublji trag u povijesti zapadne Crkve, za svoj je prijevod izabrao spise koji su pripadali hebrejskom kanonu i većinu je starozavjetnih knjiga preveo prema hebrejskom originalu. Zato je *Esterine* proširke u *Septuaginti*, koje nije smatrao ka-

¹³ Robert Hayden, »Esther, Additions to«, *The Zondervan Pictorial Encyclopedia of the Bible*, str. 375-376.

¹⁴ Sv. Jeronim je u prologu objasnio kako je *Esteru* zbog starijih loših prijevoda iznova i pažljivo preveo iz hebrejskoga izvornika: »Librum Hester variis translatoribus constat esse vitiatum. Quem ego de archivis Hebraeorum elevans verbum e verbo pressius transtuli. Quem librum editio vulgata lacinosius hinc inde verborum funibus trahit, addens ea quae ex tempore dici poterant et audiri, sicut solitum est scolaribus disciplinis sumpto themate excogitare, quibus verbis uti potuit qui iniuriam passus est vel ille qui iniuriam fecit...«. *Biblia Sacra iuxta Latinam Vulgatam versionem ad codicum fidem iussu Pii Pp. XII cura et studio monachorum abbatiae pontificiae sancti Hieronymi in urbe ordinis sancti Benedicti edita Libri Hester et Iob ex interpretatione sancti Hieronymi cum praefationibus et variis capitulorum seriebus*, Typis polyglottis Vaticanis, Romae, 1951, str. 3-4.

nonskima jer nisu imali »božju« vjerodostojnost, dodao nakon hebrejskoga teksta *Estere*, jer im je ipak priznao katehetsku vrijednost. Iz istoga je razloga sv. Jeronim uvrstio u svoj prijevod i »apokrifne knjige«, *Tobiju*, *Juditu*, *Makabejske knjige*, *Knjigu Mudrosti* i *Siraha*. Za *Esterinu* tradiciju vrlo je vrijedan i slavenski tekst *Estere* koji, prema nekim istraživačima, svjedoči o postojanju nepotvrđenoga grčkog prijevoda masoretske verzije.¹⁵

Mjesto u biblijskom kanonu

Estera je relativno kasno ušla u kanon hebrejske *Biblije*, jer je tek na saboru u Jamniji (oko 100. godine) prihvaćena među »nadahnute« spise. Zajedno s *Knjigom o Ruti*, *Pjesmom nad pjesmama*, *Propovjednikom* i *Tužaljka* pripada trećem dijelu hebrejskoga kanona. Kasnije je pak bila vrlo cijenjena i *Esterine* su se lekcije čitale na blagdan Purim. Specifičan *Esterin* položaj u hebrejskom kanonu sažeto je opisala američka znanstvenica Adele Berlin: »Esther is the most 'secular' of the biblical books, making no reference to God's name, to the Temple, to prayer, or to distinctive Jewish practices such as kashrut (keeping kosher). Yet Esther, of all the biblical books outside of the Torah, is the only one that addresses the origin of a new festival. For this reason, if for no other, Esther should be considered a 'religious' book. Its main concern, the very reason for its existence, is to establish Purim as a Jewish holiday for all generations.«¹⁶

Veliki Jeronimov autoritet, kojim su katehetski vrijedni apokrifni dodaci *Estere* iz *Septuaginte* uvršteni u latinski prijevod *Biblije*, znatno je utjecao na kasnije crkvene pisce i komentatore. Dok u hebrejskom kanonu *Estera* dolazi iza *Propovjednika*, u *Vulgati* slijedi *Tobiju* i *Juditu*. U ranoj patrističkoj literaturi *Estera* je smatrana »posvećenim« djelom,

¹⁵ Usp. poglavlje o slavenskoj *Esteri*.

¹⁶ Adele Berlin, *JPS Bible Commentary: Esther*, Philadelphia, 2003, str. 5.

ali se u kanonskim popisima nalazi tek od 9. stoljeća. Crkveni Tridentski koncil (1546) osigurao je proširenoj verziji *Estere* stalno mjesto u biblijskom kanonu Katoličke crkve. Prema tom kanonu, grčki dodaci u *Vulgati* smatrani su deuterokanonskim, a svi drugi dijelovi *Estere* protokanonskim.¹⁷ U protestantskoj su *Bibliji Esterini* dodaci smatrani apokrifnima.

Prema židovskoj tradiciji, Esterin se grob nalazi u starom perzijskom gradu Hamadânu (Ecbatana).¹⁸ Estera je imala vrlo važnu ulogu u srednjovjekovnoj židovskoj kulturi i bila je štovana kao simbol ženske hrabrosti, pobožnosti, narodnoga otpora, ali i izuzetne ženske ljepote. Kraljica Estera slavljena je kao svetica u istočnoj i zapadnoj Crkvi.¹⁹ Stari latinski martirologiji navode da se njezin blagdan, *festum Hester reginae*, obilježavao 1. srpnja. U koptskom kalendaru Estera se 20. prosinca slavi kao »kraljica Perzijanaca«, a u grčkima se spominje zajedno s drugim svecima *Staroga zavjeta*.

Ekskurs o Esterinu liku u europskoj književnosti i kulturi

Sudeći prema bogatoj tekstualnoj predaji, kršćani su poznavali i čitali *Knjigu o Esteri* u različitim verzijama i prijevodima. Najraširenije su ipak bile verzije *Estere* s dodacima (adendama), kao u *Septuaginti* i *Vulgati*, koje su imale i najjači utjecaj na prve kršćanske autore i komentatore. Dok su ži-

¹⁷ Pojam »kanon« upotrebljava se u crkvenoj tradiciji od 4. stoljeća kao oznaka za zbirku svetih biblijskih knjiga. U to vrijeme postojale su kanonske i nekanonske knjige. Termine protokanonske i deuterokanonske knjige prvi je uveo bibličar Siksto iz Siene u 16. stoljeću. On je prvim nazivom označio biblijske knjige koje su od početka bile sastavni dio kanona, a drugim nazivom one u čiji se kanonicitet sumnjalo. Ove se podjele drže katolici, dok Židovi i protestanti deuterokanonske knjige nazivaju apokrifima. Spise koje katolička Crkva smata apokrifnima, oni zovu pseudoepigrafima. Usp. S. v. »Bibbia«, *Enciclopedia Cattolica*, vol. II, Città del Vaticano, 1949, col. 1545-1587; S. v. »Deuterokanonisch«, *Neues-Bibel Lexikon*, vol. I, Zürich – Düsseldorf, 1995, col. 410.

¹⁸ Francesco Spadafora, »Ester«, *Bibliotheca Sanctorum*, vol. V, Roma, 1964.

¹⁹ Isto.

dovski rabini proširke u *Septuaginti* smatrali nekanonskima, između ostaloga i zbog toga što su previše religiozni, upravo je snažan vjerski karakter proširaka bio zanimljiv i privlačan kršćanima, vjernicima i piscima.²⁰

Kršćanski su komentatori isticali i hvalili podjednako i Esterinu hrabrost i njezinu poslušnost. Najraniji je komentar na *Knjigu o Esteri* potvrđen u *Prvoj poslanici Klementa Rimskog*, u kojoj papa savjetuje crkvi u Korintu da probleme s prezbiterima riješi ugledajući se na herojski primjer Estere.²¹ Klement Rimski naglašava Esterino hrabro zalaganje za oslobađanje Židova te njezinu skrušenost i poniznost, koje mogu biti uzor kršćanima. Za razliku od pape Klementa, crkveni otac Aurelije Augustin visoko je cijenio Esterinu pobožnost i poslušnost, ali njezinu ulogu heroine nije osobito isticao. Esterin duhovni primjer čvrste žene, odane Bogu i suprugu, opisao je u pismu upućenom kršćanki Ekdiciji.²² Esterina velika pobožnost patrističke je autore inspirirala da biblijsku heroinu identificiraju s Crkvom. Tako je sv. Jeronim (*Ep.* 53,8) usporedio Esteru s Crkvom: »Esther in Ecclesiae typo populum liberat de periculo, et interfecto Aman, qui interpretatur 'iniquitas', partes convivii et diem celebrem mittit in posteros.« (Estera kao simbol Crkve spašava narod od pogibije, a uništivši Hamana, koji predstavlja 'nepravda', potomstvu ostavlja blagostanje i blagdan.) Slično su pisali i sv. Ambrozije, Klement Aleksandrijski, Origen i Hraban Maur.²³

U srednjem vijeku Esterin se kult dalje razvijao i dobio druga značenja. Osobito se isticalo njezino zalaganje za spas naroda, zbog čega su Esteru crkveni autori interpretirali kao prefiguraciju Bogorodice i posrednicu milosti (*mediatrix*). Estera je u snažnom srednjovjekovnom štovanju Djevice Ma-

²⁰ Usp. Timothy A. Gustafson, *Aelfric Reads Esther: The Cultural Limits of Translation*. Diss. of Iowa, 1995, str. 87.

²¹ Isti, str. 78-79.

²² *Ep.* 262. Cit. prema internetskoj stranici izdanja sv. Augustina: www.santagostino.it/latino/pl_33.htm.

²³ Saraly E. Summer, »*Like Another Esther*«: *Literary Representations of Queen Esther in Early Modern England*. English Dissertations. Georgia State University. Digital Archive @ GSU, 2006, str. 17.

rije percipirana kao Blažena Djevica.²⁴ I u djelu koje se pripisuje sv. Tomi Akvinskom uloga je kraljice Estere identificirana s otkupiteljskom ulogom Djevice Marije: »Sed Esther regina, idest virgo beata, placuit in oculis regis ad restaurationem generis humani; invenitque gratiam coram eo non solum pro se, sed pro toto humano genere.« (A Estera kraljica, to jest Blažena Djevica, dopala se kraljevim očima za obnovu ljudskog roda; našla je milosti kod njega ne samo za sebe, nego za cijeli ljudski rod.)²⁵

Estera je imala sasvim posebno mjesto u novovjekovnoj Engleskoj, kada se za kraljevanja Elizabete I. (1558–1603) i Jakova I. (1603–1625) usustavila Anglikanska crkva i kada su političke i vojne pobjede nad kršćanskom Škotskom i Španjolskom dodatno osnažile razvoj gospodarskih aktivnosti i kulturnoga života. Za razliku od starijih katoličkih poistovjećivanja Estere s Bogorodicom, protestanti su u prvi plan stavili predožbu o heroini. Književna produkcija Elizabetinskoga doba obiluje djelima svih žanrova u kojima se prosvijećena kraljica iz dinastije Tudor uspoređuje s Esterinim vrlinama, a anglikanska Engleska s izabranim Božjim narodom. No u umjetnosti nikada ne treba očekivati jednoobraznost. S aktualnim politikama engleske krune ništa zajedničko nisu imale povremene aluzije na Esteru u vedrim stihovima Goeffreyja Chaucera, mističnom pjesništvu Johna Miltona ili u snovitoj prozi *Finnegans Wake* Jamesa Joycea. Političkoga interpretativnog ključa bilo je u najvećoj mjeri lišeno i spominjanje Estere u, primjerice, starijoj francuskoj i njemačkoj književnosti.²⁶

²⁴ Kevin J. Harty, »The Reputation of Queen Esther in the Middle Ages«, »Ball State University Forum«, br. 19/3, Muncie, Indiana, 1978, str. 67: »In the later Middle Ages, Esther's destruction of Aman became a type of the Virgin's triumph over the Devil in her Immaculate Conception, and her pleading for the Jews before Assuerus became a type of the Virgin's intercession for mankind of the Last Judgment.«

²⁵ Usp. Nicolai de Gorran. In *VII epistolae canonicas expositio*. Cit. prema internetskom izdanju djela Tome Akvinskoga: www.corpusthomicum.org/xec0.html.

²⁶ Saraly E. Summer, »Like Another Esther«: *Literary Representations of*

Estera pred Ahasverom, iluminacija iz radionice majstora Azora iz Utrechta, polovica 15. stoljeća, Royal Library, Den Haag

Prvaci francuskoga klasicističkog teatra Jean Racine i Pierre Corneille napisali su tragedije posvećene Esteri. Racine-ova tragedija *Esther* smatra se jednim od njegovih najboljih djela. U Balzacovu romanu *Sjaj i bijeda kurtizana* prvo poglavlje znakovito je naslovljeno »Sretna Estera«. Mnoštvo je primjera u europskoj književnosti iz kojih se ogleda slojevitost i uvijek iznova neka nova aktualnost Esterina lika. Na ovome mjestu dovoljno je spomenuti austrijskog romantika Franza Grillparzera i američkog novinara i povjesničara Henryja Adamsa da se nasluti kako je drevna biblijska priča bila inspiracijom najraznovrsnijim nadahnućima i čitanjima. Grillparzerova metafizička drama *Esther* usredotočena je na psihološki profil protagonistice, dok Adams u istoimenom romanu biblijsku junakinju poistovjećuje sa svojim političkim aktivizmom.

Queen Esther in Early Modern England. str. 17; *Dictionary of Biblical Tradition in English Literature*, Grand Rapids, Michigan, 1992.

Esterin lik lijepe biblijske heroine bio je inspiracijom mnogih likovnih umjetničkih obrada.²⁷ U kršćanskoj ikonografiji Esterin je lik među najupečatljivijim likovima *Staroga zavjeta*. Njezino junaštvo približava je ikonografiji biblijskih heroina, a njezin utjecaj na kralja Ahasvera da poštedi Židove učinio ju je prefiguracijom Bogorodice u srednjovjekovnim i kasnijim umjetničkim interpretacijama. U renesansnoj Italiji u 15. st. Firenza postaje važno središte štovanja Estere, a likovni umjetnici kao što su Andrea del Castagno, Filippino Lippi i Jacopo del Sellaio oslikavaju pojedine epizode iz *Knjige o Esteri*, najčešće prikazujući Esteru kao samilosnu Bogorodicu. Pomalo kontradiktorna aluzivnost na Bogorodicu, ali istodobno i na ženstvenu ljepotu, ogleda se i u firentinskom namještaju namijenjenom mladencima.²⁸ Esterina elegancija i ljepota nadahnule su Michelangela za jedan od četiriju ugaonih medaljona na svodu čuvene Sikstinske kapele. S druge strane, venecijanski renesansni slikari, primjerice Jacopo Tintoretto i Paolo Veronese, potaknuti aktualnom političkom situacijom u gradu na lagunama, Esteru prikazuju kao borbenu ratnicu. Tintoretto je u manirističkom stilu načinio ikonografsku aluziju, povezujući Esterin dolazak pred Ahasvera s pričom o Sabi i kralju Salomonu. Utjecaj venecijanske renesansne slikarske škole bio je toliko snažan da će ratnički Esterin lik prihvatiti i slikari kao što su Rubens i Rembrandt. U Rembrandtovim djelima s biblijskom tematikom nije bilo mjesta za jednostrana tumačenja. Tako slika *Estera se priprema za dolazak pred Ahasvera* prikazuje lik usamljene žene, koja izgledom podsjeća na Rembrandtovu suprugu Saskiju. Od recentnijih likovnih interpretacija spomenimo Salvadora Dalija i njegovu sliku *Ahasver se zaljubljuje u Esteru*, gdje se

²⁷ Usp. Pietro Cannata, »Ester«, »Iconografia«, *Bibliotheca Sanctorum*, vol. V, Roma, 1964, str. 105-111.; Usp. i internetske stranice o Bibliji u umjetnosti: www.biblical.art.com; www.artbible.info; www.womeninthebible.net.

²⁸ Anna Drummond, »The Meek and Mighty Bride. Representations of Esther, Old Testament Queen of Persia, on Fifteenth-Century Italian Marriage Furniture«, »E-Melbourne Art Journal«, br. 1, Melbourne, 2005, str. 4.1-4.11.

kroz palimpsest dvaju porteta, utisnutih jedan u drugi, ogle-
da nadrealistička zaokupljenost podsvjesnim. Dakako da je
Estera bila inspiracijom i mnogim glazbenim djelima. Spo-
menimo samo Händelov oratorij *Esther*, remek-djelo barokne
glazbene umjetnosti.

Slavenska Estera

U paleoslavistici se u novije vrijeme osobito intenzivno
istražuje staroslavenski prijevod *Knjige o Esteri*, o čemu
svjedoče objavljene monografije i kritička izdanja.²⁹ Esterin
slavenski prijevod je »one of the most problematic and con-
troversial texts in the Slavonic corpus of translation«. ³⁰ Prije-
vod u opsegu od 163 retka ili 10 glava (1,1-10,3), potvrđen u
trideset i jednom istočnoslavenskom rukopisu do 1600. godi-
ne, ima posebnu vrijednost za *Esterinu* tekstološku tradici-
ju. Tekstualna podudarnost slavenskoga prijevoda *Knjige o*
Esteri s hebrejskim masoretskim tekstom te neslaganje s grč-
kim verzijama vrlo su rano privukli pozornost znanstvenikā.
Godine 1842. ruski filolog A. Vostokov kratko je zabilježio na
jednom *Esterinu* rukopisu da je preveden s hebrejskoga u Ru-
siji. Istraživači A. Gorski i K. Nevostrujev zaključili su 1855.
godine da je prvi dio *Estere* u Genadijevoj *Bibliji* preveden s
hebrejskoga sredinom 15. stoljeća u blizini Poljske. Zaključak
o izravnom prijevodu temeljili su na bliskoj tekstualnoj podu-
darnosti slavenskoga i hebrejskoga teksta, na hebrejskom obli-
ku vlastitih imena u slavenskome prijevodu, kao i na vjernom
prenošenju mnogih hebrejskih fraza. S ovim se rezultatima
složio i I. Roždestvenski u detaljnoj analizi objavljenoj 1885.
godine, tvrdeći čak da su prevoditelji *Estere* bili Židovi. Prvi je

²⁹ Horace G. Lunt, Moshe Taube, *The Slavonic Book of Esther*, Cambrid-
ge, Massachusetts, 1998; Irina Lysén, *Kniga Esfir'. K istorii pervogo slavān-
skogo perevoda. Acta Universitatis Upsaliensis. Studia Slavica Upsaliensia*
41, Uppsala, 2001.

³⁰ Irina Lysén, *Kniga Esfir'. K istorii pervogo slavānskogo perevoda*, str.
379.

A. I. Sobolevski 1897. iznio sasvim drukčiju hipotezu o predlošku. Prema arhaizmima u slavenskome tekstu, za koje je mislio da bi mogli biti grecizmi, pretpostavio je da je predložak slavenske *Estere* bio neki izgubljeni grčki prijevod koji je pratio masoretski tekst. Tezi Sobolevskoga usprotivio se I. E. Evsejev.

Tijekom prve polovice 20. stoljeća istraživanja su bila manjega intenziteta, a *Estera* je u ondašnjoj literaturi citirana kao primjer istočnoslavenske prevodilačke prakse u Kijevskoj Rusiji. U vrijeme jačanja ruskoga nacionalizma, proučavanja je obnovio N. A. Meščerski u disertaciji iz 1946. godine o prijevodima u srednjovjekovnoj Rusiji. Zaključio je da je *Estera* prevedena izravno s hebrejskoga na slavenski, i to ne kasnije od 1190. godine. O radu Meščerskoga kasnije se kritično pisalo: »In fact, this oft-cited article has become the basis of a Russian dogma that Esther (unquestionably) and some other works (probably) guarantee the existence of a school of translators in Rus' in the 12th (and possibly 11th) century.«³¹

Zasluga je ipak Meščerskoga da je 1978. godine objavio potpuno izdanje *Esterina* teksta i tako pružio mogućnost i drugim (osobito inozemnim) znanstvenicima za temeljito tekstološko istraživanje. Već na IX. međunarodnom slavističkom kongresu u Kijevu 1983. izraelski slavisti M. Altbauer i M. Taube iznijeli su rezultate svojih preliminarnih proučavanja, prema kojima bi slavenska *Estera* imala grčki predložak. Ovu hipotezu, koja se nadovezuje i na pretpostavku Sobolevskoga, potvrdili su američki znanstvenik H. G. Lunt i izraelski M. Taube u opsežnoj monografiji *The Slavonic Book of Esther* iz 1998. godine.³² Kao osnovni tekst izdan je rukopis Q.1.2. Ruske nacionalne knjižnice u Petrogradu s početka 15. stoljeća, a varijante iz dvanaest drugih rukopisa navedene su u kritičkom aparatu. Na temelju, u prvom redu, brojnih helenizama i transkripcije osobnih imena, autori su zaključili da slavenski arhetip prati izgubljenu grčku verziju masoretskoga *Esterina*

³¹ Horace G. Lunt, Moshe Taube, *The Slavonic Book of Esther*, str. 10

³² Isto.

teksta. Jezična i tekstološka analiza slavenske *Estere* sugeriraju da je to rutenski tekst, koji je, prema najstarijoj i najbolje sačuvanoj verziji, postojao već oko 1390. godine. Pitanja kada i u kojoj sredini je nastao njegov arhetip, kao i zašto je baš masoretska verzija *Estere* (koja nije ni na grčkome sačuvana) prevedena kod Slavena, autori ostavljaju otvorenim za buduća istraživanja. Američko izdanje slavenske *Estere* potaknulo je bugarske znanstvenike B. Velčevu i K. Kostova na daljnja istraživanja. Prema ovim autorima, slavenski arhetip mogao je nastati sredinom 14. stoljeća u sjevernoistočnoj Bugarskoj, možda u Trnovu.³³ Slavenska je *Ester*a tekstološki i lingvistički obrađena i u opsežnoj studiji švedske znanstvenice I. Lysén, *Kniga Esfir'. K istorii pervogo slavjanskogo perevoda*. Autorica je pokušala rekonstruirati *stemma codicum Esterin*ih rukopisa, prijevod je datirala između 1380. i 1390. godine, a kao moguće mjesto nastanka odredila je područje između Poljske i Litve. Ali u pitanju predložka razilazi se s Lunt-Taubeovim rezultatima i zaključuje da slavenski arhetip nije baš vješto preveden, ali je preveden izravno s hebrejskoga predložka. Najnovija pak istraživanja američkog znanstvenika W. R. Vederu ukazuju na mogućnost postojanja glagoljskoga predložka u transmisiji ćirilskih tekstova *Estere*.³⁴

U navedenim temeljitim monografijama i studijama o slavenskoj *Esteri* težište je istraživanja u prvom redu bilo usmjereno na *Esterinu* tekstualnu tradiciju, odnosno na identificiranje grčkoga ili hebrejskoga predložka slavenskim tekstovima. U njima se ne spominje hrvatskoglagoljska *Ester*a, iako stručnoj literaturi ona nije nepoznata.³⁵ Ali *Ester*a u

³³ Borjana Velčeva, Kiril Kostov, »Kniga Estir i nejinät slavjanski prevod«, »Palaeobulgarica«, br. 26, 1, Sofija, str. 73-92.

³⁴ William R. Veder, »Esther's Glagolitic Ancestry«, »Ricerche slavistiche«, br. 8 (54), Roma, 2010, str. 213-223.

³⁵ Ivan Berčić, *Ulomci svetoga Pisma obojega uvjeta staroslavenskim jezikom I*, Prag, 1846, str. 138-151; Josef Vajs, *Nejstarši breviár chrvatsko-hlaholský (Prvý breviár Vrbnický)*, V Praze, 1910; Anica Nazor, »The Old Testament in Croato-Glagolitic Manuscript Translation«, *Proceedings of the Ninth World Congress of Jewish Studies*, str. 70, 74; Biserka Grabar, »Ćirilometodski i staroslavenski prijevodi u hrvatskoglagoljskim prijepisima«, »Slovo«,

hrvatskoglagoljskim spomenicima pripada drugoj slavenskoj tradiciji *Esterinih* prijevoda, tradiciji koja je nastala prema latinskim predlošcima.

Estera u hrvatskoj biblijskoj tradiciji i književnosti

Priča o Esteri poznata je hrvatskoj tradicijskoj i pismenoj kulturi od prvih prijevoda *Biblije*:

»Biblija je u tradicijskom poimanju i knjiga, i sveta knjiga, i pravilo života, i neiscrpna motivirajuća komponenta prikladna za svekoliko nasljedovanje.«³⁶ Narativni diskurs biblijske knjige o Esteri temelji se na alegoriziranju, koje je pak »često [...] u usmenoj književnosti.«³⁷ I pojedini motivi u *Esteri*, primjerice motiv lijepe djevojke, zatim motiv žrtve i sna, srodni su stilskim figurama i stereotipima koje poznaje tradicijska kultura. Dakako da Esterin lik nije u tom smislu usamljen. Na imaginarij hrvatske usmene, ali i starije pisane književnosti značenjski su utjecali i drugi iznimni ženski likovi iz *Biblije*, kao što je razvidno iz naslova žanrovski različitih djela; primjerice *Život Adama i Eve*, *Istorija udove Judite*, *Historija od Suzane*, *Suzana čista* i dr.

Najstarija hrvatska čitanja iz *Knjige o Esteri* nalaze se u latiničkim lekcionarima na čakavskom i štokavskom književnom jeziku s kraja 15. i početka 16. stoljeća: u *Bernardinovu lekcionaru* čita se *Čtenje Knjig od Estera* (20b), u *Leipziš-*

br. 36, str. 89; Vesna Badurina Stipčević, »Mladi hrvatskoglagoljski biblijski prijevodi«, *Prvi hrvatski slavistički kongres. Zbornik radova 1*, str. 521-526.

³⁶ Stipe Botica, *Biblija i hrvatska tradicijska kultura*, Zagreb, 2011, str. 343. O *Bibliji* kod Hrvata usp.: Vatroslav Jagić, »Die serbokroatischen Übersetzungen der Bibel im Ganzen oder einzelner Teile derselben«, »Archiv für slavische Philologie«, br. 34, Berlin, 1913, str. 497-532 i Josip Bratulić, *Biblija u Hrvata. Izbor tekstova od XIV. do XX. stoljeća*, SysPrint, Zagreb, 1996.

³⁷ Stipe Botica, »Tri starozavjetne gracije (Sara, Judita, Estera) i hrvatska tradicijska kultura«, *Poslanje filologa. Zbornik radova povodom 70. rođendana Mirka Tomasovića*, uredili Tomislav Bogdan, Cvijeta Pavlović, Zagreb, 2008, str. 494.

kom lekcionaru nalazi se Čtenje Knjig od Estra (!) (44b), a u Ranjininu lekcionaru čita se *Leccione del libro d' Hester ...* (52b-53a).³⁸ Ove lekcije sadrže molitvu (Est 13,8-11; 15-17) koja izvorno pripada *Septuaginitnim* prošircima. Međutim, u hrvatskim tekstovima molitvu izriče Estera umjesto Mor-dokaja, kako je u *LXX* i *Vulgati*. Cjelovit *Esterin* tekst, *Pismo od Estere*, svih 16 glava prema *Vulgati*, nalazi se u prvom hrvatskom potpunom prijevodu *Svetoga pisma* (1625) isusovca Bartola Kašića.³⁹ Kako Propagandina kongregacija u Rimu nije odobrila tisak Kašićeva prijevoda, pa je ova *Biblija* tek nedavno prvi put objavljena, hrvatski je biblijski prvotisk Katančićevo *Sveto pismo* iz 1831. godine.⁴⁰ I ovdje *Ester*a slijedi *Vulgatinu* verziju, kao i u komentiranom izdanju *Biblije* I. M. Škarića, koja predstavlja drugi tiskani prijevod.⁴¹ Drukčiju tekstualnu predaju prati prijevod *Knjige o Esteri* I. Šarića, nadbiskupa vrhbosanskog. Po Jeronimovu uzoru, Šarić je prvi dio knjige (1,1-10,3) preveo prema hebrejskom izvorniku, a drugi dio (10,4-16,24) prema grčkom tekstu.⁴² I u suvremenom prijevodu *Biblije*, tzv. *Zagrebačkoj Bibliji*, koja je plod interdisciplinarnе suradnje više bibličara, književnika i jezičnih stručnjaka, hrvatski prijevod *Estere* (iz rukopisa A. Sovića) slijedi hebrejsku *Esteru*, ali su dodaci prevedeni i raspoređeni prema grčkome tekstu *LXX*.⁴³ Isti je *Esterin* tekst, uz opsežan komentar, preuzela *Jeruzalemska Biblija*.⁴⁴

³⁸ Usp. Amir Kapetanović, »Versificirana biblijska pripovijest o Esteri (XVI. st.) u kontekstu hrvatske srednjovjekovne književne baštine i Marulićeva pjesničkoga kruga«, »Colloquia Maruliana«, br. 20, Split, 2011, str. 9.

³⁹ *Versio Illyrica selecta, seu Declaratio Vulgatae Editionis Latinae. Bartholomaei Cassii Curictensis e Societate Iesu Professi, ac Sacerdotis Theologi. Ex mandato Sacrae Congregationis de propag. Fide. Anno 1625.* Biblia Slavica. Serie IV: Südslavische Bibeln, Band 1, Kroatische Bibel des Bartol Kašić, str. 270-280.

⁴⁰ Petar Katančić, *Sveto pismo Starog i Novog zakona*, Budim, 1831.

⁴¹ Ivan Matija Škarić, *Sveto pismo Staroga i Novoga uvita*, Beč, 1860–1861.

⁴² Ivan Evangelist Šarić, *Sveto pismo Staroga i Novoga zavjeta*, Sarajevo, 1942.

⁴³ *Biblija. Stari i Novi zavjet.* (Divot izdanje br. 74), gl. urednici: J. Kaštelan, B. Duda; urednici: J. Tabak, J. Fućak, Stvarnost, Zagreb, 1968. Izdanje će kasnije otkupiti Kršćanska sadašnjost.

⁴⁴ *Jeruzalemska Biblija*, Zagreb, 1994.

Pisac *Judite* Marko Marulić, prema novim filološkim istraživanjima, mogući je autor versificirane latiničke *Istorije od Estere*.⁴⁵ Ova dvanaesteračka pjesma prvi je poznati hrvatski versificirani tekst o Esteri i prva poznata latinička obradba ove biblijske pripovijesti koja potječe iz južne Dalmacije. U tekstu *Od istorije Estera*, iako vrlo sažeto i »bez opširnih ep-skih digresija koje bi materijal što se nudio mogle pretvoriti u epilij kao što je Marulićeva *Suzana* ili ep poput *Judite*«,⁴⁶ ispričana je cijela biblijska priča sa svim protagonistima. Esteru je M. Marulić spomenuo i u drugim djelima: u dvama stihovima *Judite* (*Al ke toko scini Asuer uljudstvo, / da na njoj zamini kraljice oholstvo*) i u njihovu komentaru (*Asuer, kralj od Persije, kraljicu Vastu pusti jer se ne haja priti kad ju zoviše. Na misto nje oda svih obra Hesteru Židovinku jer najliplja biše.*), te u djelu *O Kristovoj poniznosti i slavi*, u govoru u kojemu uspoređuje starozavjetne i novozavjetne osobe, prepoznaje lik Marije, Majke Božje, u Esteri »koja je upropastila opakog Hamana«. ⁴⁷ Predaleko bi nas odvelo kad bismo htjeli makar i samo letimice navesti sve moguće aluzije na *Knjigu o Esteri* u novijoj hrvatskoj književnosti. Spomenimo barem jednu od posljednjih obrada, spjev *Estera*, u kojemu ugledna poetesa i časna sestra Anka Petričević iščitava noviju hrvatsku povijest i Domovinski rat kao svojevrsnu repliku biblijske priče.⁴⁸

⁴⁵ Amir Kapetanović, »Versificirana biblijska pripovijest o Esteri (XVI. st.) u kontekstu hrvatske srednjovjekovne književne baštine i Marulićeva pjesničkoga kruga«, »Colloquia Maruliana«, br. 20, str. 5-30.

⁴⁶ Isti, str. 10.

⁴⁷ Mladen Parlov, »Marulić – mariolog i marijanski pjesnik«, »Colloquia Maruliana«, br. 13, Split, 2004, str. 119.

⁴⁸ Anka Petričević, *Estera*, Split, 2004.